

CRONICI/CRONICARI MOLDOVENI POST-NECULCE. PUNCTĂRI IMAGOLOGICE

Svetlana KOROLEVSKI, cercetător științific
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, Chișinău

***Abstract.** It is known that History, as a sum of experiences, has always been a concern of the man, thinker, writer. That is why it is advisable to periodically return to various aspects of our past.*

The 18th century chroniclers also had a dramatic outlook on the period they lived in, attempting to convey that to posterity. Images of cohabitation in the same great theater of the world; exercises of knowledge, understanding, acceptance/non-acceptance, those of distinct dimensions at different levels are found in all the chronicles. From this perspective we have to approach their writing: reflections,

openness to foreign sources, interest shown to the other, who is of another ethnicity, or confession - all these drawn on their cultural horizon, different from one chronicler to another, from one epoch to another. Built on a culture of difference, that of alterity, from which not only the image of others but also the self-image are revealed. For the experience of knowing each other has as finality an introspective act.

Orice civilizație adevărată nu poate consta decât într-o parțială întoarcere la trecut, la elementele lui bune, sănătoase, proprii de dezvoltare...Trecutul m-a fascinat întotdeauna. Cronicile și cântecele populare formează în clipa de față un material din care culeg fondul inspirațiilor.

(Mihai Eminescu, *Timpul*, 1881)

Se știe că Istoria, ca însumare a experiențelor trăite, a preocupat dintotdeauna omul, gânditorul, scriitorul. De aceea nu este nicicând inoportun a reveni periodic asupra diverselor aspecte privind istoria noastră.

Din *Introducere* la *Omul baroc* (Traducere de Dragoș Cojocaru. Iași: Polirom, 2000, 351 pag.), volum coordonat de Rosario Villari, desprindem: „Secolul al XVII-lea european a fost deosebit de activ în a crea și a încerca să impună în cultură și în mentalitate modele rigide ale tipurilor sociale, formule și criterii fixe de interpretate, judecări „exemplare” asupra evenimentelor și persoanelor, împreună cu o viziune deosebit de dramatică și de conflictuală a realității sociale...”

Epocă de dezordine, de distrugere, de răsturnare a ierarhiei, de veleitarism; pe scurt, o epocă a marilor tensiuni, considerate adesea pur și simplu negative, mai curând decât etape necesare pentru atingerea unui echilibru social și politic superior și a unei capacități creatoare mai profunde și mai cuprinzătoare.

Conflictualitatea „barocă” i-a frapat pe istorici prin intensitatea ei, prin răspândirea și prin influența ei asupra modului de a gândi și de a acționa¹.

Din această perspectivă, probabil, trebuie să privim cronicile și pe cronicarii noștri din secolul al XVIII-lea, un veac al contrastelor violente. Textele elaborate atunci, la înaltă comandă sau din voia inimii, sunt impregnate de o viziune dramatică a perioadei în care au trăit acei îndrăgostiți de istorie și de cuvânt și pe care au încercat să o transmită posterității. Imagini ale conviețuirii în același mare teatru al lumii; exerciții de cunoaștere, de înțelegere, de acceptare/neacceptare, de deosebite dimensiuni, la diferite niveluri, se regăsesc în toate textele. Din această perspectivă trebuie să le abordăm scriitura: reflecțiile, deschiderea spre izvoare străine, interesul arătat celui de alături, de altă etnie, de altă confesiune – toate atestă orizontul lor cultural, diferit de la cronicar la cronicar, de la o epocă la alta. Construite pe o cultură a diferenței, a alterității, din care se reliefează imaginea celorlalți, dar și imaginea de sine, pentru că experiența cunoașterii celuiilalt, are, ca finalitate, actul introspectiv.

Letopisețele paralele și post-Neculce ne oferă date impresionante, inestimabile ca valoare documentară, dar și istorico-literară. Virtuțile și viciile fanarioților, subtila și solida lor cultură, disimularea perfectă, marea și statornică putere de muncă, rafinată școală a intrigii – toate acestea le aflăm viu conturate în aceste scrieri². O epocă revoluționară, dar clocotind de viață consumată cu frenezie meridională, peste care se revarsă o melancolie livrescă. Trăind într-o lume saturată de modele divine, autorii din perioada veche își concep și textele din aceeași perspectivă.

Deși a scris o cronică oficială: *De a doa domniia lui Nicolae Alexandru Vodă văleat 7220 (1712)*, la îndemnul domnitorului, Axinte Uricariul a depășit stilul protocolar, pe care l-a cunoscut și utilizat, ca și pe cel epistolar, pe care l-a practicat în virtutea funcțiilor sale. Chiar dacă mai puțin erudit ca N. Costin, Axinte îl devansează prin expresivitate, vădind, adesea, scilipiri de talent.

Întreaga sa istorisire e străbătută de o interpretare personală și afectivă a realității. O realitate văzută și trăită nemijlocit. „*Nicolae-vodă, văzând țara, care cu un an mai înainte o lăsașă tocmită și îmbivșugată, nu numai robită și pustiiată de oameni, ce și caseli și bisericele răsipite și arse, și se ohta de la inemă, văzându pe ticăloșii de peminteni câți scăpase de robie, goli, lipști și despărțiți: bărbați de femei, părinți de ficiori și frați de surori, carii în toate zilele și la toate conacile veniia și cădea la domnu cu lacrimi, tânguindu-se și jeluind de pradă și robie ce li s-au întâmplat*”³. Spectaculoasa scenă a

¹ *Omul baroc*. Traducere de Dragoș Cojocaru. Iași: Polirom, 2000, p. 10.

² *Memoriile principelui Nicolae Suțu*. Traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filiti, București, 1997.

³ PETRE, Ioan Ștefan. *Axinte Uricariul. Studiu și text*. București, 1944, p. 100. Vezi și ediția: Axinte Uricariul. *De a doa domniia*

scoaterii de la Tighina a lui Carol al XII-lea îi prilejuieste o reflecție generalizatoare despre ostașii craiului: „Și adevărat mi s-a pare că n-or fi alți oameni în lume a nu s-a teme de moarte ca șvezii și a avea atâta dragoste cătră craiul lor, cât de le-ar fi zis cineva tuturor să moară pentru folosul craiului lor, toți pe loc ar fi murit”¹ (Să observăm expunerea la persoana I, fapt ce individualizează și imprimă veridicitate). Axându-și narațiunea pe latura morală a lucrurilor, cronicarul presară din plin sentințe morale², contururile portretistice, la fel, surprind nu atât trăsăturile fizice, cât, mai ales, cele morale: „cari acest Voevoda Chiovschii atâta era de rău, cât nu pot alege cui să fie fostu mai urât: Leșilor acelor ce eșisă cu dânsul den Țara Leșască, au Leșilor carii ținea în partea craiului Avgust, au Moldovenilor, că Moldovenii îl hulii și-l blăstăma, căci au făcut atâta răutate și pagubă țării el și oamenii lui”³.

Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729), denumită și ghiculească, sau *Pseudo-Amiras*, originală ca informație mai ales în partea a doua, este importantă nu numai prin multele și variatele știri istorice și culturale, dar și prin abordarea aspectelor economice și sociale din perioada respectivă. „Dat-au Dumnedzeu de s-au făcut iarna aceia ușoară, cât de abiia au cădzut odată puțin omăt și iar s-au luat și n-au trebuit oamenilor multe lemne și verdiața den câmpu și den pădure n-au lipsit, de multe ploii ce-au ploat peste iarnă, și pământul n-au înghețat și au scăpat oamenii. Papură și alte buruiene găsiia pen pădure și ciulini și de acelea mâncând, au trăit toată iarna. Iară de primăvară, au fostu foarte multe și Dumnedzeu cel ce ceartă și iar miluiește dând hrană oamenilor, după urgie ce vărsase asupra acestui pământ, pe urmă, cu atâta milă s-au întorsu, cât au răsplătit îndzăcit năcazul norodului său. Fost-au bișug mare peste vară: pâine multă, vin multu, poame multe”⁴. Expunere limpede, viu colorată, a evenimentelor, presărată și aici cu binecunoscute avertismente moralizatoare, atât de dragi cronicarilor noștri: „Omul cel înțeleptu, când va să să apuce de vreun lucru, întâi trebuie să socotească pentru ce să apucă și la ce săvârșit va veni; și în toate faptili noastre să cade totodiauna să socotim sfârșitul lor. A doa, la ce s-ar ispiti nepriiatinul să cugete vro scornitură împotriva noastră, pe aceia urmă trebuie să i să găsască întâmpinare împotriva de apărare”⁵.

Grigorie-vodă, prin mijlocirea patriarhului de Ierusalim, Hrisant, aflat la acea dată în Moldova, „au aședzat școale de învățatura cărții, în oraș în Iaș, cu cheltuiala sa: școală eliniască, grecească, moldoveniască, cu dascăli învățați. La care școale nu numai cei săraci, ce nu avea cu ce plăti învățatura, ce și feciorii boiarilor celor mari și a mici, a tuturor, de obște, au eșit învățați și încă și dentr-alte țări copii săraci năzuisă aicia la învățatură”⁶.

Naratorul, antigrec la început, dar sfârșind prin a scrie considerativ despre ei (în partea referitoare la Grigore Ghica), pentru tătari va utiliza tradiționala sintagmă: *Așeă au fostu asupra Moldovii, ca niște lupi asupra unei turme de oi* („ce-au apucat ei, ce-au jăcuit, prăpădit au fostu, nu să mai putea scoate nemică de la dânsii”⁷), iar despre (anumiți) turci vorbește apreciativ: „Și dreptu om ca acela era Api pașia, slăvit și dreptu giudecător și prea înțeleptu și vrednic și în dzilele lui cât au ședzut la Hotin, unde au și murit, multu folos au avut țara despre dânsul. Pe tâlhari den Țara Leșască, carii viniia la Moldova de jăcuia și agiungia și pen Bugeag, de omorâia câteodată și pe tătarii ce mergea la iarmaroace, i-au stânsu pe toți. Iar pe tâlharii den Moldova i-au stânsu Mihai-vodă, cât la Moldova, în dzilele lui, putea oamenii să îmble pe drumuri cu galbeni în mână”⁸.

Cazacii, însă, vor fi categorisiți *in corpore* drept nepriiatini, căci, „ispitiți de Duca-vodă să facă pace, „de tocmală nu s-au ținut, ce l-au jăcuit și i-au luat tot ce-au avut, până și șlicul den capul său. Și pe oamenii săi i-au lăsat cu piile goale, cumu-i obiceiul căzacilor, carii niceodată de cuvântu nu să țin”⁹ (Gândul aleargă imediat la istoriile lui Miron Costin, care, adânc și înțelept, îndemnând ca nimeni să nu vinuiască sfaturile de acmu (citește: **interpretarea/viziunea**), glosa cu ceva decenii mai devreme,

lui Nicolae Alexandru Vodă văleat 7220 (1712). Studiu introductiv, notă asupra ediției, îngrijirea textului, glosar, indice de nume de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, 1999.

¹ PETRE, Ioan Ștefan. *Axinte Uricariul. Studiu și text*. București, 1944, p. 138.

² Idem, p. 159-160.

³ Idem, p. 147.

⁴ *Cronica anonimă a Moldovei*. 1661-1729 (*Pseudo-Amiras*). Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București: Editura Academiei, 1975, p. 92.

⁵ Idem, p. 95.

⁶ Idem, p. 141.

⁷ Idem, p. 136.

⁸ Idem, p. 95.

⁹ Idem, p. 55.

punctând și el, *in crescendo*, impevizibila fire omenească: *Ce, cum și-i hirea căzacilor, la dobândă lacomi, au dat îndată de jacuri...*¹, dar, tot ea, *hirea căzăcească, neînsăpământată e*², căci nime nu s-au gândit pentru pedestrima căzăcească să iasă cineva viu den câți rămăsese după fuga oștii ceii călări. De mirat hirea căzacilor la nevoie! După ce li-au fugit toate capetele și hatmanul lor, ei în de sine în loc au rădicat capu și au legat tabăra și s-au apărât până în noapte și apoi noaptea în tabără au făcut focuri de carăle lor și de spini, iară sânguri au purces cu tocmală, fără tabără, numai pedestri și au ieșit toți pân într-unul, fără nici o dodeială, aicea în țară³).

Șirul marilor compilații de cronici, inițiate la începutul secolului al XVIII-lea, se încheie prin două scrieri de aceeași factură : *Letopisețul Țării Moldovei, de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1733-1774)* sau *Pseudo-Enache Kogălniceanu și Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1741-1769)*, atribuit, un timp, lui Ioniță Canta, care relatează despre evenimentele cuprinse între cele două războaie ruso-turce (1733-1739, 1768-1774).

Aceste două cronici continuă, de fapt, istorisirea înzestratului Neculce, descriind cele mai importante evenimente din Țara Moldovei

Se impun, în primul rând, prin informația inedită⁴ pentru această perioadă, necunoscută din alte surse și prin forma atrăgătoare a expunerii, îndeosebi *Pseudo-Enache*. Desemnarea comisului Enache Kogălniceanu ca autor al *Letopisețului...* de către M. Kogălniceanu, primul editor, a fost anulată prin argumentul temeinic al lui Constantin Giurescu, la care subscriu, cu noi dovezi, și autorii ediției critice⁵.

Eminentă ca tablou al epocii fanariote [G:G: Ursu], bogată în conținut, de o valoare documentară de neînlocuit pentru perioada abordată, *Pseudo-Enache* impresionează și prin expresivitate. Ceea ce remarcăm în acest, generos și ca volum, text este perspectiva narativă, o descătușare a expresiei, care devansează rigiditatea canonului. Plăcerea de a povesti prevalează: „Și iarăș după aceasta, la mart<ie> 9 zile, iarăș s-au tâmplat un foc dispre Râpa Pivițoai<i> la o cas<ă> proastă. Și tâmplându-să o furtună mari, au sărit focul la feredeu cel mari, iar pe o cas<ă> proastă; și de acolo au sărit pe ulița boerilor, pe grajdul dum<isale> Alistarhu spat<ar>; și de acole au luat ulița de-a rândul spre curte domniască, ajiungând la haznè. De acole au sărit pe Sfete Neculai și de la Sfete Neculai au sărit în patru locuri pe curte domniască: pe casăle de la harim, pe casăle cele nalte de la cămară, cucinii, pe ceasornic<u> de pe poartă, pe bisărica ce mari domniască, de au arsu toate aceste într-un ceas, cât nu știu nici unii a curții ce să facă, atât oamenii cât și domnul, arzind multe lucruri a tuturor și a domnului. Care nu se poate pomeni ce urgie a lui Dumnedzeu au venit într-un ceas, mergând focul pân pi iaz, arzind și iarba în grădina ce mari domniască și câteva casă proaste de pe iaz”⁶. Știrea senzațională, detaliul anecdotic, spectaculosul au întâietate: „Întâiaș dată au poroncit (Constantin Mavrocordat – s.n.) de au scos pre enoriași, călugări greci, di pi mânăstirile cele mari, orânduind preuți de mir, zicând că grecii când tāmâiază în bisărică, pe mueri, stau câte un minut înainte fieștecării mueri de o tāmâiază și o prăvești din talpe pân-in cap, puind gând rău în capul lor asupra acelor mueri”⁷.

Autorul, un spudeu, fără îndoială, salută încercarea lui Constantin Mavrocordat de a ridica nivelul de învățătură al preoțimii („Poroncit-au de au adus și cărți pi-nțeles din Țara Românească, căci în Moldova nu se afla Evanghelii, Apostole și Leturghii...”⁸; „Iar domnul [în a treia domnie – s.n.] s-au apucat iar de evlavie lui ce vechi, că punè preuții de întra la bisărica curții la 3 ceasuri de noapte și eșă la 6 ceasuri de zi. Și să apuca de divan, de-i ține pân-la 9 ceasuri di zi. Mai didesă poroncă de stränge toți preuții, diiaconii orașului, la bisărica curții și după ce-i băga diminița în bisărică, punè chiuhodari la ușă și nu lăsa nici pe umul să iasă afară, puindule un preot ce-l avè mări-sa învățat la carte grecească

¹ COSTIN, Miron. *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p. 79.

² Idem, p. 84.

³ Idem, p. 155.

⁴ Pseudo-Enache Kogălniceanu. *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Vodă (1733-1774)*. Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Vodă (1741-1769)*. Ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu. Studiu introductiv de Aurora Ilieș, București: Minerva, 1987, 264 pag.

⁵ C. Giurescu. *Pseudo cronicarii. Enache Kogălniceanu* // Buletinul Comisiei istorice a României, vol. II, București, 1916.

⁶ Idem, p. 60-61.

⁷ Idem, p. 15.

⁸ Idem, p. 16.

și româniască, de să suè în anvona de le cetie după cum să cadî a ști fieștecărui preot orânduiala bisăricii și a botezului și a ispovedanii*ci*). De cari foarte să spăriesă preoții și cari nu pre știè carte, să apuca de învăța de al doile carte...¹⁾), punând la contribuție și amintirile personale, alături de unele „izvoade” sau știri culese de la alții. Relevante sunt detaliile despre invazia lăcustelor, sau despre alte întâmplări dramatice (foame, secetă, epidemii). Ca și în cronicile amintite mai sus, se preferă portretul moral celui fizic.

Așadar, cronicarii noștri sunt sensibili la experiența omenească, la realitățile modelate de om. Altfel zis, considerarea calității celui alt, inclusiv a străinului (de neam, de confesie), o primă încercare, adevărat, rudimentară, de depășire a clivajului confesional sau național.

Letopisețul Țării Moldovei (1741-1769), al cărui autor, mai nou, este considerat Vartolomei Măzăreanu², cuprinde aproape aceeași perioadă de timp ca și *Pseudo-Enache Kogălniceanu*, dar e mult mai restrâns ca volum. Istoria constituie și trebuie să constituie drept pildă și îndreptar cărmuitorilor, iar dogma creștină drept măsură a lucrurilor – iată prisma elaborării acestei scrieri. Rolul și meritele clerului sunt insistent subliniate. Copleșit de document³, autorul vine cu detalii privind profilul uman al unor domnitori, insistând asupra vieții lor intime; grație acestei cronici, cunoaștem în amănunt ascensiunea voievodului Ioan Theodor Callimachi; expunerea (vom întâlni, sporadic, caracterizări bine prinse și amănunte interesante), spre deosebire de *Pseudo-Enache*, este, însă, aproape în întregime schematică și rezumativă, iar portretele, foarte asemănătoare până la un punct, sunt ca totul întâmplătoare.

Despre domnia lui Grigorie Alexandru Ghica, durând aceasta doi ani și șase luni, cronicarul are doar apreciere: „*Au știut toți și boiarii și țara că iaste stăpân. Au împodobit orașul Iașului cu multe cișmele cu apă bună și îndestulată. Întru adevăr că au fost om foarte înțelept și învățat, și iubind ca și alții să se îndestuleze cu învățătura, au făcut minunate școale aproape de sfânta Mitropolie în Iași, întru care să se învețe multe feliuri de învățături și multe limbi. Adus-au și dascăli foarte învățați, făcut-au și orânduiale dascălilor și ucenicilor*”⁴.

Aceste câteva fragmente amintite aici ne conving, cred, de rostul revenirii la vechile texte, căci în ele germinează istoria, în ele aflăm rădăcinile umanității moderne, preocupări și aspirații, dovezi ale unei mentalități, ale unei stări de civilitate.

Regretatul Dan Horia Mazilu își încheia volumul III, *Recitind literatura română veche*, cu un *Sfârșit și lui Dumnezeu laudă*, îndemnând ca paginile vechiului scris românesc să fie răsfoite din vreme în vreme. Or, astăzi, în această lume tot mai grăbită, tot mai agitată, tot mai aplicată, nu se mai găsește timp – sufletesc – pentru parcurgerea textelor care presupun un anumit ceremonial al lecturii.

Poate nu foarte fericit, secolul al XVIII-lea românesc, ne-o spun convingător avizații domeniului, merită cel mai viu interes. „Identitatea culturală a românilor nu s-ar putea înțelege în afara acestui moment de turnură în care conștiința contemporană poate descoperi originea propriilor dileme și frământări, oferind analogii pilduitoare, din care experiența colectivă nu are decât de profitat”⁵. Reanimarea interesului pentru autori mai vechi, pentru texte mai vechi, valoroase, care nu mai stau sub reflectoarele atenției publicului contemporan, merită tot efortul.

¹ Idem, p. 37.

² Idem, p. XLV și urm. Vom remarca, că autorii ediției critice, Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, deși înclină pentru Vartolomei Măzăreanu ca autor al cronicii, vor păstra pentru titlul ediției numele lui Ioan Canta. Vezi și: Ioan CANTA. *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1741-1769)*. Studiu introductiv, notă asupra ediției, îngrijirea textului, glosar, indice, tabel cronologic de Andrei Eșanu, membru corespondent a AȘM, și Valentina Eșanu. Chișinău: Civitas, 1999, 47 pag.

³ EȘANU, Andrei. *Letopisețul lui Ioan Canta și locul său în istoria cronografiei moldovenești (în loc de prefață)*. În: Ioan CANTA. *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1741-1769)*. Studiu introductiv, notă asupra ediției, îngrijirea textului, glosar, indice, tabel cronologic de Andrei Eșanu, membru corespondent a AȘM, și Valentina Eșanu. Chișinău: Civitas, 1999, p. 5 și urm.

⁴ Ediția critică, p. 174.

⁵ LEMNY, Ștefan. *Românii în secolul XVIII. O bibliografie*. Volumul I. Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1988, p. XXII.